

ВІТЧИЗНЯНА ДУХОВНА СПАДЩИНА

УДК 504.54.001.57: 130.2

Андрій Кулаков

НАЦІОМІФІЧНЕ ПРОЧИТАННЯ ЛАНДШАФТНОГО ТЕКСТУ В КУЛЬТУРНОМУ ПОЛІ

В роботі пропонується синтетичний підхід до об'єкт-суб'єктного відношення людина-природа (культурне поле), в яке влючений ландшафт, що розуміється як текст, прочитання якого пропонується через призму національного міфу, виокремлюючи деякі смисли такого прочитання

В процесі вивчення тенденцій в історії філософії, зокрема попереднього вивчення історії розвитку філософії національної ідеї, дослідження якої в Україні надзвичайно активізувалися в націотворчому суспільно-практичному і теоретичному контекстах, а також сучасних тенденцій філософської думки на Заході в області текстуальної парадигми після т. зв. "лінгвістичного повороту" та новітніх етичних концепцій, пов'язаних з екологічними проблемами, і постмодерних тенденцій, автор даної статті наштовхнувся на сучасні спроби інтердисциплінарних досліджень в усіх сферах знання.

Намагання на синтезі природничих і гуманітарних наук побудувати нові концептуальні моделі з виходом у практичну сферу, зокрема етику, займають значну частину сучасних досліджень. Надзвичайно актуальними для кінця ХХ ст. в теоретичних розробках є проблеми екології, які породили численні екоетичні концепції. Природне середовище є предметом не лише природничих і дотичних до них наук, але й наук гуманітарних (етнографія, літературна критика, культурологія,

мистецтвознавчі студії, естетика тощо) і суспільних (геополітика, соціологія, теорія нації тощо). Дослідження в галузі філософії національної ідеї також широко вивчають причетність і включеність природного середовища в націокультурний контекст. Широке теоретичне зацікавлення природним середовищем послуговується різноманітним інструментарієм. У такого рода дослідженнях надзвичайно активно використовується текстуальна модель.

Автор даної статті, зважаючи на актуальну екологічну і національно-теоретичну проблематику, а також на методологію і концептуальні розробки філософів-постмодерністів, намагається поєднати теоретичні досягнення в цих сферах для побудови моделі, яка б вирішувала певні проблеми. Головним чином, ми спрямуємо нашу увагу на такі проблеми: визначення і орієнтація людини в другій половині ХХ ст., збереження природного навколишнього середовища і національна ідентичність. Ми не будемо детально окреслювати їх в цій роботі, але розробляючи модель завжди матимемо на увазі наші інтенції щодо них.

Ми маємо розглянути співвідношення навколишнє природне середовище - людина і побудувати методологічну та онтологічну єдність у розгляді пари "людина-природа". Тут ми замінимо другий компонент на більш конкретне, на перший погляд, поняття - ЛАНДШАФТ, Ландшафт виступає як "геосистема з одним походженням, загальною історією розвитку, що формується в умовах однорідного геологічного фундаменту, одного домінуючого типу рельєфу, клімату, з характерним сполученням ґрунтів, рослинних суспільств та геосистем локального рівня, цілісність якої /тобто, геосистеми/ забезпечується потоками речовини та енергії, що об'єднує її компоненти" [1]. В межах поняття ландшафту ми розрізнятимемо певні його види. Ландшафт як такий існує переважно в міру нашого взаємного діяння з ним як із ландшафтом. Ландшафт з'являється з нашим усвідомленням певного простору як середовища перебування та життя. Саме людина надає середовищу смислів, символів, цілокупності та структурованості, роблячи тим самим ландшафт. Ми назвемо цей ландшафт АНТРОПНИМ (landscape-from-human).

Але ландшафт може виступати і як об'єктивна даність, він набуває субстанційності, власної сутності. Він живе своїм життям із власною телеологією та аксіологією. Більш того, ландшафт стає фундаментом, пресуппозицією життя людини, через ландшафт ми визначаємо людину, переживання людиною ландшафту проливає світло на екзистенційні істини. "Життя-в-ландшафті - це один із способів набуття-відновлення-нарощування єдності власного життя" [2].

Для подальшого просування ми мусимо окреслити поняття культурного поля. Поняття культури постмодерний проект, зокрема П. Козловскі, намагається повернути до його первинного визначення як піклування про те, що існує поза людиною і незалежно від неї,

протиставляючи його сучасному технічному мисленню, що характеризується створенням людиною речей, інструментальним інтересом і антрополатрією. Отже, культура як така ставить на один щабель світ і людину, причому остання несе повну відповідальність за перший [3, 4]. Це поле вирізняється передусім контекстуальністю /тобто, взаємопроникненістю різних сфер буття/ та універсалізацією /тобто, мисленню у безмежних операційних полях, глобалізацією розглядуваного предмета/. Теорія всезагальної дійсності будується на підставі синтезу ідеї та речі, що визнає рівноправними два начала, тобто, по суті ми маємо духовно-тілесний реалізм. Цей принцип з огляду на контекстуальність ми назвали би відкритою монадністю.

Тепер ми маємо знову повернутися до ландшафту. Ми маємо дві моделі ландшафту: антропний та субстанційний. Аби внести ландшафт у культурне поле, ми маємо синтезувати ці дві моделі в одне ціле: ландшафт-від-і-до-людини (landscape-from-and-towards-human), а, отже, КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ. Такий ландшафт має під собою дві субстанційні основи: людину і ландшафт як такий. Він вбирає в себе людські смисли, цінності, цілі, але й екстраполює свої смисли, цінності, цілі на людину, накладаючи на неї певні зобов'язання. Культурний ландшафт - це система природи і людини, отже він - ніщо без людини, але водночас і людина без нього губиться і потрапляє у нескінчену прірву хаосу. Культурний ландшафт є максимально отілеснений життєвий світ людини, що і визначає саму людину.

Але культурний ландшафт іще й текст - набір знаків, який у різних комбінаціях та інтерпретаційних модусах несе в собі смисли та інформацію, що може мати енергетичний імпульс. Так, текст і ландшафт існують і самі по собі, як реальність sui generis, доінтерпретаційна реальність, і як функція від читача та здатності прочитання. Енергію для постійного репродукування текст-

ландшафт бере зі свого існування лише під час писання та читання, але вони взаємопереплетаются та взаємозамінюються; читання стає письмом, письмо стає читанням. Текст завжди вимагає доповнення, взаєморозуміння цілісності творчості та сприйняття [5, 6].

В культурному ландшафті текстуальність ландшафта виявляється в цій взаємозалежності людини й природи, де стираються грані суб'єкт-об'єктного відношення. Такому текст-ландшафту властиві свої конструктивні риси. По-перше, ландшафт-текст утворює певну цілісність. По-друге, ландшафт-текст має власну ієрархію. Егалітарність /в інтерпретаційному контексті/ ворожа і ландшафту, і тексту, інакше вони розпадаються, і ми не можемо їх прочитати. По-третє, ландшафт-текст наділений власною семантикою, враховуючи спосіб прочитання даного тексту. Ця семантика, власне, і являє нам ландшафт як текст, даючи нам /або вимагаючи/ певні дійові імпульси, сигнали. Але семантична особливість ландшафтного тексту полягає у нескінченій місткості для смислів та діяльності. Семантика породжує ієрархічність, тим самим диктуючи правила композиційності та складання єдності ландшафтного тексту. Семантичне значення може масштабно варіювати, або навантажуючись, або навпаки - втрачаючи своє семантичне значення для набуття нового, змінюючи заради цього свій статус в ієрархії. По-четверте, ландшафт-текст виражений власними засобами синтаксису. Особлива морфологія ландшафтного тексту перебуває у тісній взаємодії зі семантикою, утворюючи текстову символічність та метафоричність. Смысл неодмінно зв'язаний з формою, тому, як у художньому творі /і не тільки/ форма тут є смисловою. Морфоскульптурні елементи рельєфу, характерні екзогенні чи ендегенні ознаки - неодмінні фактори того чи іншого прочитання.

Але текст, як ми вже зауважували,

ненастанно відбувається й існує в процесі прочитання. Можна виокремити декілька способів прочитання ландшафтного тексту: натуралізм, ескапізм, геоморфізм, проектизм, наука про ландшафт /детальніше див. класифікацію Каганського [7].

А тепер, беручи до уваги широке варіювання інтерпретаційного тексту, необхідно зазначити, що кожний ландшафт є палімпсестом, де за одним текстом ховається інший, і це нашарування можна або збільшувати, або зменшувати, залежно від широчини семантико-інтерпретаційного спектру. Ландшафтний текст відкриває свою полісемантичність на двох рівнях: як на горизонтальному, так і на вертикальному, в темпоральному розумінні. Горизонталь являє собою сучасність із існуючими інтерпретаційними підходами в інтерпретаційному спектрі. Такий самий спектр заданий і на вертикальному /історичному/ рівні, що має два вектори: в минуле та в майбутнє. Пересуваючись по цій вісі, ми поступово прочитуємо ландшафтний текст як того вимагає історична інтерпретаційна домінанта. Так ми можемо читати радянський ландшафт, за певної допомоги інтепретацій, основними елементами якої є політичний та технологічний моменти: увесь ландшафт розглядався як диференційований матеріал для досягнень технологічних успіхів у світлі проектизму /адже саме управління Радянським Союзом відзначалося надзвичайною плановістю/ та ієрархічно упорядковувався навколо столиці Москви. Отже, в сучасності ми можемо бачити ландшафт, як його бачили в минулому, за різних історичних епох, вбираючи в себе домінанти тогочасного прочитання. Текст ландшафту прочитується і вище за точку сучасності, тобто через бачення майбутнього. По-перше, таке бачення надзвичайно важливе при проектизмі, оскільки змодельований майбутній текст за свого прочитання може внести значні корективи, скажімо, у сучасні технологічні проекти, оскільки тоді ми входимо

у контакт з текстом, який нібито вже існує. Значення такого тексту також досить важливе, оскільки він змальовує можливості своєї трансформації, чи то за думкою своїх авторів, чи то набуваючи статусу незалежності. Кожне прочитання, кожна інтерпретація має під собою один і той самий ландшафтний текст, але інтерпретація задає тексту власну семантику, синтаксис, ієрархію, масштабність, символічність. Вибір того чи іншого способу прочитання фокусується на певного роду особливостях ландшафтного тексту /тобто, на певній семантиці, синтаксису, масштабі тощо/ і може стати домінантою у суспільстві /суспільних групах/ на певному історичному проміжку, чи то для конкретної особистості.

У вищезазначених підходах ландшафт втрачається як цілісна система, як цілокупна єдність людини та природи. Ландшафтні об'єкти у цих підходах функціонально та цільово диференційовані, вирвані з контексту й представлені як артефакти. Таким чином, ландшафт як такий знищується. Людина стає чужою ландшафту, вона є лише тимчасовим прибульцем, і ландшафт не є для неї домом, життєвим світом. Отже, для ландшафтного тексту в культурному полі нам необхідно шукати синтетичного способу прочитання, який би об'єднував усі особливості саме КУЛЬТУРНОГО ландшафту.

Таку синтетичну форму ландшафтного прочитання ми вбачаємо у міфі. Міф, отже, стає, за остаточною діалектичною формулою О.Лосева, розгорнутим магічним ім'ям. "Ім'ям"- тому що міф енергійне, особистісне буття, смислове буття. "Магічним" - тому що особистість тут причетна до категорії чуда, співпадіння емпіричного розвитку речі з її ідеєю, де трансценденція людського духу якнайтісніше вплетається в імманентність світу, осмислена річ і одушевлене тіло виражається в символічній формі /Шеллінг/, де суб'єктивне виводиться як об'єктивне /міфологічна перцепція

В.Вундта/, ідеальне як реальне /Шеллінг/, а форма репрезентована як зміст /Симюток/ [8] в синтетичному своєму поєднанні. "Розгорнуте" - тому що особистість міфа дана в своїй життєвій історичності, в теогонічній наративності, маючи на увазі циклічний варіант вічності сакрального часу [9].

На разі нам необхідно шукати такий матеріальний зміст міфічної форми прочитання, який би об'єднував у собі найбільше число смислів /із можливих для нашого охоплення/, тим самим зберігаючи ландшафт.

Матеріальний зміст, який ми шукаємо, мусить, найперше, органічно поєднувати усі різновиди масштабів спектру та вписувати в цей спектр людину, як невід'ємний компонент ландшафту. По-друге, матеріальний зміст, як ми вже зазначали, має включати у себе якнайширший набір смислів. Постмодерний проект може запропонувати те, що ми означили як відкрита монадність. І ці відкриті монади ми бачимо як нації. Саме нації поєднують елементи ландшафтного спектру та матимуть найбагатшу семантику, як це буде видно далі. Теорія нації налічує досить багато розумінь свого предмету, але під нацією-відкритою-монадою ми розуміємо органічне поєднання культурного, історичного, політичного, природного, етнічного її вимірів. Таким чином, наше розуміння нації не обертається лише навколо політичних характеристик. А в нашому розумінні ми поєднуємо "громадянську" та "культурну" моделі нації.

Тепер розглянемо масштабну синтетичність націоміфічного прочитання ландшафтного тексту. Таке прочитання має унікальну властивість легко переключати людську особистість з одного масштабу на інший, витримуючи рівновагу перед великою небезпекою сповзання чи в бік надмірної універсалізації /уніфікації/, чи в бік надмірної регіоналізації /егоїзму/. Націоміфічний ландшафт має змогу включати певні регіональні ландшафти у

загальносвітовий ландшафт/безпосереднє прочитання ландшафту як ландшафту Землі не може мати місця, оскільки суб'єкт відчужується від загальнопланетарного контексту, а включається в нього лише за посередництва ландшафту власного ойкосу/. Націоміфічний ландшафт також включає локальні /провінційні/ ландшафти, що надає їм вищої цінності та приєднує до загальнопланетарного масштабу. Таке посередництво в обох напрямках можна проілюструвати двома ланцюгами: для першого випадку: Україна-Східна Європа-Європа-Захід-Земля; для другого випадку: буд.№20 по вул.Шевченка-с.Доманівка-Доманівський район-Миколаївська область-Південь України-Східна Європа-Європа-Західний світ-Земля. Таким чином, людська особистість, зберігаючи свою самотождність, відчуває себе одночасно в усьому ландшафтному спектрі.

Дивлячись на ієрархічну структурованість міфічного ландшафту, слід зазначити, що "священні" місця /темени/, де найбільше проявлена нуміозна сутність нації, структурують та упорядковують ландшафтні об'єкти. Так само, як, наприклад, урбаністичний ландшафт стародавніх Афін структурувався й упорядковувався ієрархічною верхівкою Парфенона, так і територія України структурується навколо Дніпра-теменоса, оскільки він стає не лише географічною центральною лінією, але й сакральним місцем божественної присутності нації, стає "історичною колискою" українського народу, перетворюючись на Слауту, живу та непередбачену хтонічну істоту, що "реве та стогне", а величчю своєю вражає та приголомшує, що аж "редкая птица долетит до середины Днепра".

Смисловий спектр націоміфічного ландшафту можна розподілити за такими смисловими групами: 1. Смысл дому-ойкосу. Цілий ландшафт набуває статусу рідної домівки, даючи відчуття впевненості для людської особистості в ландшафті. Цей смысл виконує

територіально-націооб'єднуючу функцію. Використання цього смислу досить яскраво ілюструє боротьба русинів Карпатської України за приєднання до українських земель. Тривала суперечка про визначення русинів, їхні терени була спричинена саме різними прочитаннями ландшафтного тексту через призму дому-ойкосу. Живучи в своєму ландшафті, русини відчували себе мешканцями чи то України, чи то Росії, або Угорщини чи Румунії. Саме смысл дому-ойкосу забезпечує масштабну синтетичність ландшафту й включає людину, за посередництва власного, домашнього ландшафту в загальносвітовий масштаб, що також прочитується як домівка.

2. Територіально-орієнтаційний смысл. Як показали численні дослідження міфологічного мислення т.зв. примітивних народів і, зокрема, польові дослідження К.Леві-Строса, територіальний простір в міфічних уявленнях відрізняється дуальною опозиційністю /гора-долина, світ-темрява, південь-північ, біле-чорне тощо/, і орієнтація в просторі відбувається за цими опозиційними орієнтирами. Ідеться про те, що просторові орієнтири ціннісно маркеровані, наприклад, Південь завжди пов'язаний зі світлом, теплом, добром, низиною, родючістю тощо, а Північ ототожнюється з темрявою, холодом, горою, безплідністю тощо, тож орієнтація відбувається не за сторонами виднокола /південь-північ; схід-захід/, що самі по собі мають нейтральний характер, а за ціннісними маркерами, значення яких - спрямовувати діяльність людини за напрямками. Отже, людина в такому просторі набуває власної основи, не гублячись в нетрях хаосу, адже таким чином структурований простір стає космосом, а людина діє вже не наосліп. Прикладом цього може слугувати міфічне прочитання радянського ландшафтного тексту: "Радянський простір є гетерогенним і не збігається із фізичним. Схід і Захід - поняття, що несуть якісне навантаження. Японія міститься на

Заході, так само, як і Південна Корея, проте Північна Корея - на Сході. Від Москви до Владівостока ближче, ніж до Варшави. Кордон, що перебуває "на замку", відтворює традиційний для давніх культур образ ритуального порогу: тут відбувається розтин простору, за порогом пролягає неупорядкований, апейронічний простір "закордону". Людина, яка повернулася з мандрівки, - якщо не чужа, то вже не цілком своя" [10].

Далі ми визначимо темпоральну групу смислів.

3. Історично-ретроспективний смисл. Ландшафт крізь призму цього смислу упорядковується за місцями історичної слави, що сакралізуються, перетворюючись на теменоси. Тут людина є не просто відчуженим споглядачем історичних пам'яток, а входить в ландшафт як суб'єкт, який причетний до спільної слави нації та завдяки якому циклічно щоразу міфічний наратив відновлюється, що надає міфіві вічності. Сенсорність зазначеного смислу співпадає з "життям минулого в сучасності", за К.Хюбнером. Так, наприклад, рідко в якого свідомого українця не заб'є від благоговіння дух за першого проходу під мазепінською дзвіницею Софійського собору в Києві. То - трепет не лише перед історичною величиною, але й від власної причетності до неї, - і є ознакою перебування минулого в сучасності. Отже, саме історичні теменоси упорядковують ландшафт, прочитаний через історично-ретроспективний смисл. Тому, власне, й відбувся гучний скандал між керівництвом й громадянами Києва щодо будівництва п'ятизіркового готелю-хмарочосу поблизу Софійського архітектурного заповідника. В такий спосіб порушувались би ієрархічні підвалини ландшафту, було б зруйновано теменос, а ландшафту завдано непоправної шкоди саме в такому прочитанні.

4. Історично-теперішній смисл. За аналогії із попереднім смислом, в ландшафті сакралізуються місця теперішньої гордості та символи сучасності. Тут у

теменоси вливається вже не нуміозна історія, а нуміозна сучасність. Так, свого часу возвеличувався Панамський канал, Асуанська гребля, ДніпроГЕС тощо. Інтерпретацію ландшафтного тексту Києва через цей смисл використовував у своїй передвиборній кампанії на посаду мера Олександр Омельченко. Втративши свою історичну нуміозність, своєрідним теменосом стає відбудований наново Михайлівський Золотоверхий собор, тому що набув значення символу оновленого Києва в незалежній Україні. Підноситься те, що за всіх скрутних економічних умов кияни спромоглися відбудувати "храми нашої духовності". Більш того, собор став символом і сучасного заперечення комуністичного минулого, адже висаджено у повітря його було саме за радянської доби.

5. Історично-перспективний смисл. У цьому смислі теменоси історично-ретроспективного та історично-теперішнього смислів переносяться у майбутнє, підкреслюючи вічність та тяглість, неперервність традиції та національного міфу як такого, а потенційні об'єкти слави та гордості також сакралізуються. Слід зазначити, що цей смисл має місце за футуристичного прочитання ландшафтного тексту, особливо при створенні проектів, які мають на меті змінення ландшафту як такого. За такого прочитання ландшафту планувалося викладення тротуарною плиткою Софійської площі в Києві, реставрація будинку Кабінету Міністрів України тощо.

6. Смисл табу. Цей смисл накладає заборону втручатись в життя і місцезнаходження теменосів ландшафту. Головна причина заборони - шезнення теменосу за порушення ієрархії ландшафту. Теменос як топос присутності божественного передбачає лише поклоніння. Цей смисл пердбачає не тільки заборону, але й пересторогу, оскільки гнів богів по святотатстві - невідворотний. Отже, як пересвідчилась цивілізація ХХ ст., ландшафт неодмінно

відповідає на нешанобливе ставлення до нього. Цей смисл можна проілюструвати боротьбою екологів та археологів, істориків та біологів, свідомої громадськості Миколаївської області за "збереження Південного Бугу у зв'язку з будівництвом нових потужностей атомно-енергетичного комплексу на порожистій частині в районі міста Південно-українська" [11]. Отже, цей смисл має надзвичайне значення для збереження навколишнього природного середовища, пам'яток історії та культури.

7. Природо-екологічний смисл. Цей смисл стає зрозумілим з огляду на попередній фактор табу. Ідеться в ньому

про сакралізацію самої живої природи, біогеоценозу як глобального теменосу і розмаїття живих істот як носіїв інших теменосів /натуралізм/. Цей смисл формується на основі власної людської симпатії до природного середовища, естетичного почуття природи, літературних та мистецьких надбань нації і взагалі людства.

Отже, націоміфічне прочитання ландшафтного тексту в полі культури - є одною з можливих моделей синтетичного взаємовигідного поєднання людини та навколишнього світу, яка, однак, не є панацеєю від усіх бід.

1. *Исаченко А.Г., Шляпников А.А.* Ландшафты.-М.:Мысль,1989.-С.5-6.

2. *Каганский В.Л.* Ландшафт и культура//Общественные науки и современность.-1997.-Хол.-С. 139.

3. *Козловски П.* Культура постмодерна: общественно-культурное последствие технического развития: Пер. с нем.-М.; Республика,1997.-С.П.

4. *Хайдеггер М.* Вопрос о технике//Время и бытие.-М.:Республика, 1993.-С. 221-238.

5. *Подорога В.А.* Выражение и смысл/Ландшафтные миры философии.-М.: Ad Marginem, 1995.-С.218.

6. Диалог и коммуникация - философские проблемы/Материалы круглого стола.- Вопросы философии,- 1989.-№3.-С.3-28.

7. *Каганский В.Л.* Основные подходы к ландшафту/Людина в ландшафті ХХІ століття: гуманізація географії.Проблеми постнекласичних методологій.-К.:1998.-С.103-105.

8. *Symotiuk St.* Mit jako mysl syntetyczna (tresc a forma mitu).//Mity. Historia i struktura mistyfikacji. - Poznan, 1997. - S.60

9. *Лосев А.Ф.* Диалектика мифа // Философия. Мифология. Культура. - М.: Политиздат, 1991. - С. 21-186.

10. *Тихолаз А.* Радянська та пострадянська міфологія в світлі філософії міфології//Дух і Літера.-1998.-№3-4.-С89.

11. *Кулаков А.В.Кулаков В.В.* Національний міф як фактор табу для історичних ландшафтів Південного Бугу//Мат-ли П-ї Миколаївської обласної конференції "Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження."Т.1.-Миколаїв, 1997.-С.43.

RESUME

In this article the author proposes to consider environment (landscape in particular) as a text. Such a text is taken in cultural position as the opposite to a technical one and being read through a national myth.